

földrajz, s egyben megismerkedhet szerző e téren elért legfontosabb és legérdekesebb tudományos eredményeivel is.

A könyv zárófejezetében NAGY Béla, az MTA X. Osztályának tudományos titkára nyújt összefoglaló áttekintést az Osztály történetéről és munkájáról a szervezeti egység megalakulásától (1965) egészen napjainkig, számos érdekes epizódot villantva fel az elmúlt több mint négy évtizedből.

A földtudományok hazai nagyjainak szakmai életútját önéletrészek formájában csokorba gyűjtő könyvet mindazok figyelmébe ajánlom, akiket érdekelnek akadémikusaink szakmai portréi és a hozzájuk kapcsolódó tudományos eredmények, továbbá az a történelmi korszak, amelyben tudóssá váltak.

TINER TIBOR

Woodward, R.: Military Geographies. (*Katonai földrajz*). – Blackwell Publishing, Oxford, Malden, Carlton, 2004, 196 p.

Hogyan befolyásolja környezetét a katonai tevékenység? Rachel WOODWARD erre a kérdésre keresi a választ fenti című könyvében. Elsősorban nem a fegyveres küzdelem földrajzi meghatározottságával foglalkozik, hanem a militarizmus átható társadalmi és gazdasági jelenlétének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Marek THEE nyomán ezt a fogalmat a katonai vonatkozású működés civil területekre való kiterjedéseként értelmezi és a békeidőszakban felfedezhető közvetett kihatásainak áttekintésére, ill. földrajzi összefüggésben történő elhelyezésére törekszik.

A szerző kutatásai során egyre inkább a militarizmus reprezentációs gyakorlatának megértése felé fordult az ideológiai koncepciókból táplálkozó magyarázatok felől. E könyvében foglalkozik a militarizmus földrajzi megközelítéseinek kialakításával, megjelenítésével, valamint szempontjainak általános és közvetett érvényesülésével. WOODWARD jelzi: nem kíván a militarizmus földrajzáról teljes elméleti magyarázatot nyújtani, így a példák sem tekintendők feltétlenül általános érvényűnek, hanem figyelmét azokra a stratégiákra fordítja, amelyek révén a militarista földrajzi megközelítés anyagi és reprezentációs gyakorlatként jelentkezik. Ily módon a katonai földrajz témakörébe tartozó tényezők háttérben fellelhető jelenségeket állítja a középpontba. Meglátása szerint a militarizmus térben és időben változó, kulturális közegtől függő nyomást gyakorol más természetű elképzelésekre, ami számos összefüggésben tetten érhető. A militarizmus ezt egy későbbi eredményes katonai működés feltételeinek megteremtésével indokolja.

A *Katonai földrajz – a militarizmus földrajzi megközelítései* c. fejezetben a szerző ismerteti szándékait, jelzi nézőpontját, megadja kutatási eljárását, érinti tapasztalatait, és szól a kötet felépítéséről. Inkább annak bemutatása a cél, hogy a militarizmus milyen módon alakítja a földrajzi – különböző entitások és társadalmi viszonyok térben való szerveződésével (alakzatával) kapcsolatos – interpretációkat, mintsem a tipologizálás vagy valamennyi jellemző összefoglalása. Az anyaggyűjtés során WOODWARD jobbra angol és amerikai forrásokra támaszkodott. Álláspontja szerint a téma állandó módosulása lehetőséget teremt a vélemények folyamatos megvitatására, ill. tekintettel lévén a politikai érdekek, továbbá az erőszakos eszközök érintettségére, morális felelősségként fogja fel a kritikus hozzáállás szükségességét.

A második fejezet a haderő földterületeinek hasznosításáról mint a katonai felügyelet egyik elsődleges mechanizmusáról szól. A szövegrész rávilágít az adathiányból eredő nehézségekre, majd részletesebben tanulmányozza a Nagy-Britanniában védelmi célokra felhasznált területek kiterjedése körüli vitát. A területkezelés módját támogató érvelésben a szerző jó példát lát a militarista kontroll összetettségének bemutatására. Megjegyzi, hogy Nyugaton a földterület kb. 1%-át hasznosítják katonai célokra, amit a kormányzat paternalista hozzáállásával és a biztonságpolitikai elvek sajátos értelmezésével magyaráz.

A földterületekkel kapcsolatos statisztikai adatok különös kezelését nevezi az egyik olyan eljárásnak, amellyel a katonai szervezetek fenntarthatják a kérdést övező bizonytalanságot. Az információ ugyanis tulajdonképpen elérhető volna a nyilvánosság számára, azonban megvalósíthatatlanul időigényes feladatnak látszik a kutatómunka és a rendszerezés. Nem minden esetben tartja megfelelő hivatkozási alapnak a védelmi megfontolásokat, mert a biztonsági kockázat mint indok annál kevésbé tűnik megkérdőjelezhetetlen érvnek, minél szélesebb körben használják.

A következő fejezetben a gazdasági khatásokat boncolgatja a szerző. Ismét rámutat a szembevetendő információhiányra, és utal a téma kritikai vizsgálattól való elzártságára. Ettől függetlenül alapos vizsgálatot végzett a mérhető és a nem számszerűsíthető tényezők tekintetében. Bár egészen pontos pénzügyi értéket nem tud kimutatni, de Michael BRZOSKA nyomán tanulmányozza a forrásfelhasználás (polgári szektor érdekében történő) megváltoztatásának folyamatát. Áttekintése a katonai kiadások helyi gazdaságra gyakorolt hatása mellett kiterjed a támaszpontbezárások ügyére is.

Nem közvetlenül a háború gazdaságföldrajzi vonatkozásai felé fordul, hanem saját katonai gazdaságföldrajz-értelmezésének megfelelően azzal foglalkozik, hogyan formálják a teret a katonai jelenlét és tevékenység által befolyásolt gazdasági erők, és ennek milyen hatása van a társadalmi kapcsolatokra. Úgy véli, hogy már a katonai jelenlét helyszíne önmagában is számos információval segítheti a jelenlegi és korábbi döntéshozatali elvek érvényesülésének megértését. Véleménye szerint a katonai ellenőrzés felfogható gazdasági eljárásnak, ezért a katonai létesítmények működése a helyi társadalom és gazdaság számára csaknem olyan jelentőségű, mint azok a külföldön folyó fegyveres konfliktusok, amelyeknek a haderő részese. Erről – többek között – a támaszpontbezárások eseteit vizsgálva igyekszik képet adni, mert ezekkel kapcsolatban érhető el a legtöbb adat.

A gazdasági hozzájárulást elemezve megállapítja, hogy annak mértéke nagyban függ az adott létesítmény helyi kötődéseitől, például a foglalkoztatás mértékétől vagy a beszállítói hálózat kiterjedésétől. Létesítmények átalakítása és más irányú hasznosítása kapcsán megjegyzi: az átváltás folyamata alapvetően igazgatási feladatnak tekinthető, így a katonai érdekeltek még azután is befolyással lehetnek egy terület megítélésére, hogy az a közvetlen kezelésük alól kikerült. Az átváltás sikerességének megítélését összetett kérdésnek találja, mert az eredmény csak hosszabb távon jelentkezik, másrészt pedig a helyi viszonyoktól és az adott létesítmény jellemzőitől függően számos tényező vizsgálendő.

A *Militarizált környezet* c. fejezetben WOODWARD, R. összefoglalja a katonai tevékenység környezetvédelmi kockázatairól szóló szakirodalom korábbi eredményeit, beleértve a domborzati viszonyok megváltozását előidéző hatásokat is. Taglalja az aggodalmakra reagáló, az ökológiai és hadi szempontok összeegyeztetésére törekvő katonai nézeteket, amelyeket – a közigazgatási módszerekhez hasonlóan – kritikával illet, mert meglátása szerint ezek kidolgozásával részben a kérdés megkerülése történik.

Elismeri, hogy a gazdasági tevékenység és a katonai működés környezeti következményeinek elkülönítése nem mindig egyszerű, bár bizonyos esetekben jellegük alapján kimutathatónak tartja a különbséget. Úgy véli, a civil környezetvédelmi

szabályozás érvényesíthető lenne katonai területen is. Megemlíti, hogy a békeidőben tapasztalt hatásoknak jelentőségüknél kisebb figyelmet szentelnek. Példákkal illusztrálja, hogyan próbálják a katonai szervezetek összekapcsolni a közvélemény szemében a haderő működését a környezetvédelemmel. A szembenálló érdekek közti egyensúlyozás metaforájában látja az ilyen stratégiák központi elemét. Véleménye szerint a katonai környezetvédelem az adminisztratív racionalizmus jegyeit is magán viseli, vagyis megjelenik benne az a felfogás, hogy jogosultságukból és felkészültségükből adódóan az állam szakértői képesek a közérdeknek leginkább megfelelő módon eljárni különböző kérdésekben. Mindezzel érzékeltetni szeretné a katonai környezetvédelmi magyarázatok problematikusságát.

Az ötödik fejezet a tájkép militarista értelmezésével foglalkozik. A szerző arról értekezik, hogy a katonai gondolkodás hogyan tekint a vidékre, amelyet stratégiai elméletek alapjává és tárgyává tesz, továbbá szól a nemzeti és nemi identitás – ezzel összefüggésben történő – formálódásáról. Úgy véli, a haderő szervezetei magyarázó narratívákat alkotnak a területek feletti felügyelet legitimizálására, ezáltal sajátos tájkép-fogalmat konstruálnak. Elismeri ugyanakkor, hogy számos interpretáció létezik a témában, és bizonyos nézőpontból mindegyik vitatható.

Idézi Gillian Rose kijelentését, miszerint a tájhoz való jelentés- és képzettársítás a kulturális jellemzőkből merít. Megpróbálja röviden ábrázolni azt a szemléletet, amellyel a katonák tereptárgyak összességeként tekintenek a tájképre. Véleménye szerint a táj értelmezése közvetlen összefüggésbe hozható az elérni kívánt identitás kialakulásával, mert például a kiképzés helyszíne nem csak közeget biztosít, hanem elő is segíti a katonai felfogás és viselkedésforma megszilárdulását. Az első világháború, a háborús propaganda és a Falkland-szigetekért folytatott küzdelem példájával bemutatja az angol vidék képének és a nemzeti önazonosság katonai kontextusban történő összefonódását. Ezzel egyúttal felhívja a figyelmet a befolyásra, amelyet a militarizmus gyakorol a nemzetiségképre. Az otterburni gyakorlótér esettanulmányán keresztül számba veszi a brit védelmi minisztérium érveit (kiterjedés, a felszín változatossága, hasznosíthatóság, történelmi hagyomány), amelyek alapján igényt tart egy természetvédelmi területre.

Ezt követően WOODWARD a militarizmussal szemben fellépő kihívásokkal foglalkozik. Az otterburni lőtér esetével kezdve próbálja felmérni és összefogni a főbb hozzászólásokat, amelyek szélesebb összefüggésben kérdőjelezik meg a katonai jellegű érdekek érvényre jutását. A Vieques-sziget esetnek említésével kitér a civil megmozdulásra adott állami reakció kérdésére is, és ismét szól a régi katonai építmények hasznosításáról. Ezt a szövegrészt az újragondolás szükségességének hangsúlyozásával zárja.

Az utolsó fejezetben a szerző összefoglalja megállapításait és észrevételeit. Úgy véli, a militarista földrajzi megközelítések érvényesülése alapvetően négy tényezőre támaszkodik: a haderő fizikai jelenlétére, a katonai működéssel kapcsolatos információáramlás ellenőrzésére, a kormányzati szervek felügyeleti eljárásaira és a biztonságpolitikai megfontolások közvetítésére. Véleménye szerint a katonai földrajznak ezeket kellene vizsgálnia. Újabb információforrások bevonására van szükség, valamint a meglévő adatok széleskörű kiértékelésére. A militarizmus természetének megértéséhez fontos a kormányzásra gyakorolt befolyását kutatni (hiszen ezen keresztül érvényesítheti szempontjait), ill. tanulmányozni azokat a stratégiákat, amelyekkel a katonai földrajzi megközelítéseket felépítik és létjogosultságukat igazolják. Nem maradhat el a haderő jelenlétének megkérdőjelezése sem. Végül újból felhívja a figyelmet a militarizmus kihatásaira és a felelősségerzetre, amit a téma megkövetel.

Illusztrációk szerény számban kaptak helyet a kötetben, egy-egy térkép és táblázat mellett mindössze hat fénykép szemlélteti a gondolatmeneteket. A szakszerű,

mégis közérthető stílusban megírt fejtegetések átlátását ez nem nehezíti, mindenesetre függelékbe rendezett további képek és ábrák az olvasó segítségére lettek volna. A tartalmas, de nem analitikus bibliográfia, és a leginkább kiegészítő megjegyzéseket, ajánló utalásokat tartalmazó, fejezetekre bontott, rövid jegyzetapparátus a könyv végén található.

Rachel WOODWARD műve joggal tarthat számot mind a szakmai, mind a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére, mert civil nézőpontból kezdeményezi bizonyos felvetések figyelembevételét. Különböző részdiszciplínákat érintve kritikusan szemléli a katonai földrajz korábbi interpretációit, a militarizmus befolyását, és fenntartásokkal kezeli a katonai tevékenység földrajzi kiterjedésének ismert magyarázatát. Még kérdéses következtetései is jó alapot nyújthatnak a tudományos párbeszéd folytatásához. Ezt a ténytet több értékelés is kiemelte.

Mark CORSON előrebocsátotta: ugyan gondolkodásmódja eltér Rachel WOODWARD militarizmussal szemben képviselt kritikus és pacifista hozzáállásától, mégis a földrajzi irodalom hasznos kiegészítésének nevezte a kötetet, mert az időszzerű kérdésfelvetés lehetőséget ad különböző vélemények megvitatására. Kiemelte, hogy a szerző önálló értelmezéssel tekint a katonai földrajz fogalmára. Figyelemre méltónak tartotta az elemzéseket, ugyanakkor megfogalmazott néhány észrevételt. Véleménye szerint egy esetben a levont következtetés nem áll teljesen összhangban az érveléssel (gazdasági következmények), másutt összességében kissé tisztázatlannak érezte a mondanivalót (identitás kérdése).

Eugene PALKA elismerően nyilatkozott WOODWARD témaválasztásáról és hozzáállásáról, mivel egy korábban háttérbe szoruló témában további kutatásokra és egyes nézetek újragondolására készítő megállapításokat tett, valamint méltányolta a mű interdiszciplináris jellegét. Ezzel együtt megjegyezte, hogy néhány kijelentés megalapozottsága megkérdőjelezhető, és néhol vitatható a gondolatmenet, mint például a haderő társadalmi felügyeletének megvalósulásával, vagy a hadsereg környezetvédelemhez fűződő viszonyával kapcsolatban. Kifogásolta az eljárást, amint a szerző a különböző közegek módosító hatásainak ismertetése nélkül szól egy folyamat általános érvényességéről. Bár WOODWARD utal kutatásainak korlátaira, ettől függetlenül PALKA megjegyzése valóban lényeges észrevétel. Az értékelés a szemléltetés fontosságát említve kitért a kifejezetten hiányos illusztráltságra is.

WOODWARD megállapításaihoz kapcsolódóan a továbbiakban néhány véleményt szeretnék érinteni a hazai szakirodalomból, amelyek ugyan nem kifejezetten a szóban forgó kötet konklúzióira reflektálnak, mégis jelzik, hogy a katonai szakma figyelmet szentel az időszzerű kérdéseknek és kihívásoknak.

NAGY Miklós Mihály rámutat, hogy a politika napjainkban is fenntartja az erőszakos érdekérvényesítés eszközét, ez adja a katonai gondolkodás létjogosultságát. A hadügy politikailag determinált, így ismeretrendszere nem öncélú, nem állandó. Éppen ezért elengedhetetlen a hadügy és a földrajz viszonyrendszerét leíró fogalmak tisztázása és korszerű értelmezése.

Megkülönböztethető például a *katonaföldrajz* és a *katonai földrajz* fogalma. Előbbi a hadtudományhoz köthető, mert leginkább kötelek alkalmazási feltételeinek földrajzi vizsgálatát végzi, utóbbi a politikai földrajzhoz, ugyanis annak katonai vonatkozásait jeleníti meg. A *hadtudomány* a fegyveres erőszakkal történő politikai akaratérvényesítés elméleti rendszere, a *politikai földrajz* pedig az állam földrajzi térben való szerveződésével és viselkedésével foglalkozik. A *geopolitika* szemléletbeli alapon különíthető el a politikai földrajztól, a földrajzi körülmények csak kiindulási alapot jelentenek számára. A *geostratégia* kifejezetten katonai jelenségeket vezet vissza geográfiai tényezőkre.

Egy állam céljainak megvalósítását tulajdonképpen az általános teljesítőképesség és a különböző körülmények összefüggése határozza meg. Ebből adódóan a modern

hadügy és a földrajztudomány szükségszerű kapcsolata túlmutat a katonaföldrajz hagyományos keretein, egyúttal a hadtudomány nyitottá válik földrajzilag leírható – a társadalom és a katonai működés viszonyában releváns – tudományterületek felé (biztonságpolitika, környezetvédelem stb.). Még folyik a vita a fegyveres erők aktuális szerepeinek definiálásáról, ugyanis a változatos veszélyforrások miatt bővülő feladatkörnek nem felelnek meg a hidegháború időszakából örökölt jellemzők. A megújulás érdekében a katonai hozzáállásnak be kell fogadnia más megközelítések új ismereteit. Ez inkább a perspektíva kiszélesedését jelenti, mintsem a korábbi eredmények devalválódását. Ez a bővülés együtt jár a geográfiai tényezők szerepének erősödésével.

A geostratégia korszerű fogalma egységes rendszerbe foglalva bemutathatja, és más diszciplínák felé közvetítheti a hadügy földrajzi determináltságát. A katonaföldrajz látószögének szélesítésével reagál napjaink jelenségeire, egyre inkább biztonságföldrajzi jellegűvé válik, ám felfogása továbbra is a haderőhöz kötődik, mert a társadalom védelmi intézményrendszere felől közelíti meg a felmerülő kérdéseket.

A katonaföldrajzban megjelenő, földrajzi determinizmust kihasználó geográfiai aktivizmus fogalma önmagában is kifejezi a táj (mint földrajzi viszonyrendszer) elemi befolyását az egyén gondolkodásmódjára. Nem pusztán egy bizonyos szempontok mentén konstruált katonai tájkép-fogalom alkalmazását jelenti, hanem egy jóval összetettebb elemző szemlélet érvényre jutását.

Ennek a felfogásnak a kibontakozása és térnyerése előnyös fejlemény lenne egy olyan időszakban, amikor elméleti és közösségi összefüggésekben újrafogalmazás előtt állnak olyan alapvető fogalmak, mint például válság vagy konfliktus. RUPPERT József ez utóbbihoz olyan feszültséggel telített érzelmi állapotot társít, amely valamilyen válaszmagatartásra készíti az érintetteket. Ilyen tekintetben megkerülhetetlen kérdéssé válik, hogy a közvélemény hogyan viszonyul a kockázati tényezőkhöz. Ennek megfelelően a haderő egyes intézményei végeztek ilyen irányú kutatásokat. A Stratégiai Védelmi Kutató Központ felmérése szerint a megkérdézettek többsége nem a katonai jellegű veszélyforrásoktól tart leginkább, mégis több, katonai erőforrásokat alkalmazó tényezőt sorolt a komoly fenyegetések közé. A nem katonai természetű problémák közül a válaszadók jelentős része a környezetszennyezést minősítette kifejezetten veszélyes jelenségnek.

BÁRSONY Róbert meglátása szerint a haderőnek érdekében áll a tevékenységében érintett felek környezetvédelmi és szociális igényeit figyelembe venni, mert ez a gazdasági és társadalmi közeghez történő alkalmazkodást, ill. az abban való érvényesülést segíti. Ennek megvalósulását azonban befolyásolja a tény, hogy a civil szektortól eltérően a fegyveres erő parancsuralmi elven működő költségvetési szerv. „Ugyanis a polgári és katonai szektor között meglévő ellentmondások nem engedik a piaci mechanizmus érvényesülését, ami esetenként méltánytalan jövedelem-újrafelosztást és társadalmi, jóléti veszteségeket okoz.” A katonai környezetvédelem folyamatos állami beavatkozást igényel. Ha a harcászultság fenntartása az 1960-as évek alap kutatásai alapján tervezett eszközökkel történik, akkor nem biztosítható a jelenlegi szabályok betartása, sőt az esetleges környeztkárosítás miatt szükséges helyreállítási munkálatok többletköltséget jelentenek. A katonai tevékenység intenzitásának csökkentése önmagában nem kezeli a probléma egészét, mert a szavatosságukat veszített, elfekvő hadianyag-készletek hulladékként jelentkeznek a rendszerben, amelynek ártalmatlanításáról vagy békés célú felhasználását lehetővé tevő átalakításáról gondoskodni kell.

HÉJJA István is a hadtudomány és a politikai tudományok összefüggéseire hívja fel a figyelmet a haderő funkcióinak újrafogalmazásával kapcsolatban. Úgy véli: „Az elemzéseknek és értékeléseknek átfogóan ki kell szolgálniuk a védelmi szféra összes igényét, beleértve a hadtudománnyal szemben támasztott tudományos igényeket is.” Ehhez a szakmai

nézőponthoz való ragaszkodás a sajátossága annak a felfogásnak, amelyet KUTI Ferenc a civil kontroll egyik feltételének tart. HIMMER Péter megállapítása szerint „...elengedhetetlen, hogy a katona rendkívül komoly intellektualitással, társadalmi ítélőképességgel bírjon; ismerje a múlt tanulságait, a maga korának törekvéseit, társadalmi tendenciáit; képes legyen felmérni cselekvése jelenkori hatásait.” Ezekben a kijelentésekben a WOODWARD által szorgalmazott hozzáállás és felelősségérzet is megjelenik.

Az illusztrációképpen érintett vélemények alapján látható, hogy a hazai szakirodalom előtt nem ismeretlenek a Rachel WOODWARD által felvetett problémák, ill. a biztonság és katonai védelem kapcsolatának átrendeződésére vonatkozó ismeretek bővítése kevésbé jár együtt a militarizmus hangsúlyozásával.

TAKÁCS GYULA

Zepp, H.: Geomorphologie – Eine Einführung. (Bevezetés a geomorfológiába) – Grundriss Allgemeine Geographie, Schöningh UTB, Paderborn, 2004. 354 p.

„Az általános földrajz alapjai” nevet viselő német földrajzi szakkönyv-sorozatban több kötet is megjelent már (pl. a Gazdaságföldrajz, a Bevezetés az antropológia- és humángeográfiába, valamint a Városföldrajz és a Népességföldrajz). A tárgyalt könyv írója Harald ZEPP, a bochumi Ruhr Egyetem Természetföldrajz és Alkalmazott Természetföldrajz Tanszékének

vezetője. Kutatási témái a geoökológia, a folyógeomorfológia, a tájökológia, és a talajvízháztartás főként Németország és Kína területén. (Legfrissebb, 2007-ben megjelent könyve a „Németország ökológiailag problémás területei” címet viseli.)

A „Bevezetés a geomorfológiába” c. könyv 14 fejezetből, és számos alfejezetből áll. Közülük néhány rövid, áttekintő jellegű, ábrákkal és fotókkal illusztrált fejezet is található, amelyben a szerző kémiai képletekkel, egyenletekkel igyekszik a komplex összefüggések szemléltetésére.

Az első négy fejezet általánosságban mutatja be Földünk természeti folyamatait. A következő hatban (5–10. fejezet) a különböző folyamatokat és formákat nagyobb terjedelemben tárgyalja, aminek révén rendszerezett áttekintést ad a földfelszíni formákról és megmagyarázza keletkezésük okait és folyamatát, emellett számos ábrával, fotóval és példával teszi érthetővé a természetföldrajzi alapfogalmakat. Ezt követik a mállás folyamatának és a mállással

